

Сахно А. Л.*

РОЛЬ ПОЕТИЧНОГО СЛОВА В МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розкрито значення поетичних творів для формування світоглядних і загальнолюдських ціннісних орієнтирів, позитивних якостей емоційно-вольової сфери молодого покоління.

Поезія існує тисячоліттями, і здається, що вже стара як світ. Проте вона відіграє важливу роль у формуванні духовно багаті особистості, розвиває естетичні смаки, сприяє розумінню ролі прекрасного в людському бутті, збуджує найпотамніші струни душі. Злиденним і нікчемним залишається той, кому байдуже поетичне слово.

Саме за змістом поетичних творів можна визначити «обличчя» певної історичної епохи. Генеральний директор ЮНЕСКО 1999-2009 років Коїтіро Мацуура зазначав: «Будучи відображенням і дзеркалом суспільства, поезія є головним засобом самоствердження і дієвим важелем творчості, прогресу та всезагального розвитку» [7].

Поезія – це давнє, але не застаріле мистецтво. Народження поезії – це народження гармонії. А будь-яке народження проходить через біль і закінчується радістю. Справжньою школою виховання почуттів і переживань назвав Василь Сухомлинський читання віршів. Він зауважував: «Поезія – це музика слова, музика серця. Треба донести до учнів емоційну сторону слова, пробудити почуття – це одне з найголовніших завдань викладання літератури» [5]. Виховання почуттів означає не лише формування відповідних критеріїв оцінки естетичних смаків, а й гуманізацію дитини, що стає можливим лише через органічний взаємозв'язок морального та естетичного аспектів.

Стан естетичної культури й моралі суспільства, як у світі, так і в Україні, викликає занепокоєння. Ми живемо в динамічному, мінливому світі інформаційних технологій. Зворотною стороною прискореного розвитку суспільства є прагматизація життя, руйнування усталених духовних орієнтирів, знецінення одвічного: любові, сім'ї, моралі, краси. Отже, проблема морально-естетичного виховання в сучасній школі потребує виняткової уваги.

Активно досліджували проблему єдності естетичного і морального початків у вихованні молодого покоління науковці Т. Бугайко, Ф. Бугайко, Н. Волошина, В. Киричок, В. Клименко, О. Мазуркевич, В. Неділько, Є. Пасічник, В. Сухомлинський, Б. Степанишин, К. Чорна та ін. Окремо зупинімося на спадщині Василя Сухомлинського, який дав науково обґрунтовані відповіді щодо шляхів досягнення єдності морального та естетичного в навчально-виховній роботі школи й сім'ї. З праць цього

* © Сахно А. Л.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

педагога почалося відродження ідеї гуманізму у вихованні молодого покоління, усебічний розвиток якого можна здійснити лише за умов, коли «...моральність пронизує всі грані людської особистості, відкриваючи перед кожним шлях до...творчих, естетичних... цінностей» [5]. Необхідні умови для виховання такої молоді мають учителі гуманітарних дисциплін, зокрема української літератури. Вони знайомлять учнів з тими культурно-духовними надбаннями, які залишили нам у спадок предки, оскільки саме в художній літературі втілені моральні норми, етичні ідеали українського народу, його естетичні погляди і смаки, виражені притаманними лише йому чуттєво-емоційними формами й образами. Українські письменники Б. Грінченко, М. Коцюбинський, Олена Пчілка, Леся Українка, І. Франко вважали художню літературу одним із найефективніших засобів морально-естетичного виховання дітей. Особливого значення надавали такому жанру літератури, як поезія, що «властивими їй способами торкає всі наші замисли, розворушує всі наші вищі духовні сили, розбуджує чуття» [2].

Аналіз жодного жанру мистецтва не викликає стільки труднощів у вчителів, як аналіз поетичних творів. Під час багатьох дискусій з приводу викладання літератури в школі не раз висловлювалися думки, що краще вивчення віршів обмежувати тільки їх виразним читанням. Поезія сповнена почуттів, які важко виразити звичайними словами, тому аналіз її вимагає особливо тонкого підходу. Ліричні твори, як і живі квіти, не допускають грубого втручання. У недбалих руках вони в'януть, утрачають свій колір і аромат. Та без аналізу деякі грані вірша так і не розкриються перед учнями. Завдання вчителя – зробити вивчення кожної поезії чимось близьким для них, таким, що викликає емоції, почуття (радості, суму, болю, жалю, гніву, обурення). Якщо немає особистого ставлення до твору, якщо учня не поставити в такі навчальні ситуації, у яких виявлялася б його моральна позиція, то не може бути й мови про естетичне сприйняття. Аналізувати вірш – це означає вчити дітей заглиблюватися в його поетичні образи, спостерігати, як вимальовуються одна за одною картини, як змінюються почуття, настрої ліричного героя, зрозуміти, чим вони викликані. Проникнути в художній світ поезії – захопитися тими ідеями, думками, роздумами і переживаннями, які хвилювали митця [3]. В. Сухомлинський писав: «Почуття – це кров, плоть і серце моральної переконаності, принциповості, сили духу; без почуттів моральність перетворюється на сухі, безбарвні слова, що здатні виховати лицемірів» [5]. Дефіцит емоцій, сухий раціоналізм під час вивчення поезії породжує в дітей душевну глухоту, яку варто розглядати не як результат генетичної спадковості у учневі, а як наслідок серйозних прорахунків у навчанні.

Стимулювання колективних переживань, емоційне «вживання» в текст ліричного твору досягається за допомогою різних форм роботи. Індивідуальні чи вікові особливості розвитку

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

особистості дитини – важливий фактор, із яким не можна не рахуватися словесникові і який впливає на вибір видів роботи, що практикуються вчителем. Наприклад, п'ятикласники люблять такі види роботи, як читання напам'ять, асоціативні ланцюжки (кущі), добір ілюстрацій до твору. Старшокласники ж не захоплюються декламуванням віршів чи малюванням, віддаючи перевагу усним відповідям, у яких відверто висловлюють свої думки, розкривають почуття, часто суперечливі, адже сприймання лірики відзначається найбільшою суб'єктивністю.

Виховувати дитину поетичним словом може тільки той, у кого воно живе в серці, летиться з уст. Як показує практика, сильніше впливають на дітей ті твори, які сам педагог виразно читає напам'ять. У процесі декламації збагачується образно-емоційна сфера будь-якої людини, відбувається те, що називають «трудом душі». Потреба застосовувати засоби слухової наочності (компакт-диски, аудіокасети) виникає, якщо вчитель не володіє навичками виразного читання, якщо виконання вірша сухе, позбавлене артистичної вправності, емоційної наснаги. Автор книги «Виразне слово» Сергій Волконський писав, що приємний голос за поганої інтонації – все одно, що гарне, але придуркувате обличчя [1]. У сучасній школі використання аудіозаписів на уроці є не тільки доречним, а й обов'язковим. Слухова наочність ілюструє емоційну виразність поезії, відіграє значну роль у формуванні певного образу, його розумінні, сприяє виробленню літературної вимови, наголосу, інтонації тощо. Це своєрідний еталон, орієнтуючись на який, учні коригують свою вимову.

Для кращого емоційного сприймання поетичного твору вчитель може застосувати прийом музичного ілюстрування. Це підбір «музичних картин» до вірша. Наприклад, учитель може запропонувати дітям послухати музику, співзвучну за своїм настроєм ліричному творові, і запитати: «Чи можна вважати цю музику ілюстрацією до поезії?» Також можна після прослуховування двох уривків із музичних творів запитати учнів, який із них більше відповідає віршові. Часто музичний супровід використовують як фон під час виразного читання ліричного твору.

У давні часи поезія і музика існували нероздільно, поезія була піснею і в цій формі передавалась від покоління до покоління. Сьогодні найвища нагорода для поета – коли його вірш стає народною піснею. Якщо аналізовану на уроці поезію покладено на музику, то учням варто почути цей варіант. Під час вивчення творчості І. Малковича краще за будь-які розповіді чи коментарі на дітей вплине пісня «Свічечка букви Ї» в майстерному виконанні ВІА «Млин». Десятикласники, вивчаючи збірку І. Франка «Зів'яле листя», залюбки послухають музичну композицію В. Козловського на слова І. Франка «Чого являєшся мені у сні?». Глибоко патріотичне звучання заклику «Любій Україні!» з уст гуцульського співака В. Махоткіна (псевдонім – Ласло Габош), зворушливе виконання пісень «Давня весна» на слова

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Лесі Українки й «Так ніхто не кохав» (автор тексту В. Сосюра) не залишать байдужими учнів. Колоритна система образів і цікава ритмічна організація вірша «Лебеді материнства» Василя Симоненка спонукали композитора й диригента А. Пашкевича покласти поезію на музику. Прослуховування пісні посилить емоційно-естетичний вплив на учнів. Популярність твору серед співаків дає словесникові можливість вибору. Можна запропонувати підліткам переглянути кліп Ірини Стиць, відеороботу «Виростеш ти, сину» групи «Біла Вежа» спільно з українським театром тіней «Fireflies». «Образна» наочність такого ґатунку сприяє не тільки створенню емоційної атмосфери на уроці, а ще й виховує патріотичні почуття дітей.

Усе більшого поширення набуває відносно нове художнє явище – відеопоезія. Це маленьке кіно тривалістю 2-3 хвилини, своєрідна інтерпретація поетичного тексту, який лежить у його основі. Учитель може використати на уроці вже готову відеопоезію, взятую з інтернет-ресурсів, або дати завдання учням задалегідь підготувати її. Для цього потрібна відеокамера або комп'ютерні програми та фантазія творця. Творча робота вчить дитину бачити прекрасне, тонко сприймати навколишній світ, правильно й образно висловлювати думки.

Дехто з методистів заперечує значення будь-якої наочності, якщо учень не задіяний в активній бесіді про музику чи відеофрагмент, які демонструються на уроці. Тому перед сприйняттям твору вчитель повинен озвучити цільову комунікативну настанову: оцінити ситуацію, описану в тексті й у відеороботі, порівняти, визначити тему, основну думку, стиль тощо. Моральний досвід підлітків збагачується, і знання стають переконаннями тільки тоді, коли вони здобуті ціною власних зусиль, роздумів, пошуків. Необхідність проблемного підходу під час вивчення поетичного твору очевидна. Як реалізується цей аспект, можна простежити на прикладі аналізу вже згаданої поезії «Лебеді материнства» Василя Симоненка. Учитель повинен зважати на те, що текст цього твору як об'єкт аналізу є досить важким. Тому підліткам треба запропонувати тільки ті проблемні питання, що зумовлені метою уроку. Після сприймання поезії (виразне читання вчителем, підготовленим учнем, аудіозапис, відеоробота) учням можна поставити наступні запитання:

- Які емоції викликає пісня й чому?
- Обґрунтуйте, який варіант запропонованого відеосюжету, на вашу думку, є більш вдалим?
- Чому лише частина тексту аналізованої нами поезії покладена на музику?
- Чому ця пісня краще сприймається у виконанні дорослої людини?
- Чому письменник дав саме таку назву поезії, а не «колискова для сина», наприклад, чи «мамин дороговказ»?
- На вашу думку, яке місце в житті автора вірша посідала

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

любов до матері, а яке – до батьківщини?

– Чому автор пише, що мати народила дитину не лише «для життя, для щастя», а й «для біди», хіба не для добра народжуються немовлята?

– Чому в. Симоненко, що був надзвичайно вимогливим до кожного написаного слова, відмовився від епітетів «українська», «батьківська» на користь «білява» хата?

– Які художні засоби вірша здалися вам оригінальними, несподіваними; спробуйте пояснити, чим керувався автор, обираючи їх?

– Із яких причин син може «впасти на чужому полі»?

Відеороботи Ірини Стиць і групи «Біла Вежа» дають одне з пояснень – жорстока війна, безглузда й трагічна, калічить, забирає життя. Словами жінки-матері промовляє Україна, у них вона вкладає найдорожчий скарб – священне почуття патріотизму.

– На вашу думку, які складові Симоненкової поезії зробили її популярною? Оригінальною є відповідь письменника Василя Слапчука щодо «складових» будь-якої поезії: «На складові можна трактора розібрати, можна зібрати... Трактор складається з деталей. А поезію відчуваєш і переживаєш, як щось цілісне. Візьмемо квітку. Звісно, квітка також має складові: стебло, пелюстки, маточка, тичинки... Але квітку не можна розібрати, а потім скласти. У цьому розумінні поезія ближча до квітки, ніж до трактора. У поезії важливе загальне художнє й естетичне чуття» [4]. Цікавими й неординарними, напевне, будуть і міркування учнів.

– Говорять, усе життя поета – у віршах. А ви згодні з цим твердженням?

Важливим складником і продовженням уроку є домашнє завдання. Це своєрідний результат навчання. Домашнім завданням після опрацювання поезії Василя Симоненка може бути написання твору, а обдаровані діти займуться створенням поезії на одну з тем: «Можна все на світі вибирати, сину...», «Мамина колискова», «За рідний край життя віддай». Невичерпні можливості у вихованні в учнів людяності, шляхетності, милосердя закладені в роботі над написанням власного поетичного чи прозового твору на морально-етичну тему. Підлітки вчать спостерігати життя (помічати людську доброту, жертівність, громадянську мужність), ділитися добротою, щедрістю душі, шанувати батьків, рідний дім, любити рідну мову. Пропонуємо приклади поезій, написаних обдарованими дітьми:

За рідний край життя віддай

*Я пишаюся вами, солдати,
І пишатимуся завжди,
Бо ось так рідний край захищати,
Мабуть, можете тільки ви.
На шляху, на державнім кордоні,
Хоч підступний попереду кат,*

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Бережете країну на сході
Ви під кулями сильних атак.
Я пишаюся вами, солдати,
Бо у час цей страшний на війні
Ви так впевнено стали на варті
Дорогої для мене землі.
Ваша мрія – всю нечисть здолати,
Ваше щастя – вернутись живим,
Ви тримайтеся, любі солдати,
Наші славні захисники.
Боже, їх борони від недолі,
Не додай сліз, і трупів, й могил,
Захисти їх від злоби чужої,
Подаруй трохи спокою й сил.
Бо у час цей запеклий, затятий
Лиш вони оборона, вони!
Захищають наш спокій солдати
На цій рідній, священній землі.

Наталія Л.

Колискова

Тихо... Ніч прийшла до нас,
Вже відпочивати час.
Кіт муркоче на вікні,
Певно, бачить щось в п'їтмі.
Місяць небо звеселяє,
Із зірками розмовляє.
Та розмова, наче казка.
Ось послухайте, будь ласка:
«Ой ви, зіроньки мої,
Любії сестриці,
Ви погляньте: на землі,
Кому там не спиться?»
Якщо хлопчик чи дівча
В ліжку не лягає,
Ясна зіронька йому
Враз допомагає.
Срібну флейту чарівну
В хмароньці ховає,
Дивовижну, неземну
Мелодію грає.
Мама вранці: – Мій синочку,
Чи ти міцно спав?
- Ні, я слухав: в синім небі
Хтось на флейті грав...

Артур М.

Ежи Віттлін у статті «Як писати вірші» зауважує: «На відміну від дорослого, дитина цікавиться насамперед не змістом віршів, а мораллю, що зосереджена в них. Допитливий розум дитини мучать і тривожать лихоманкові пошуки відповідей принаймні на десять принципів для неї питань. Чи мити руки перед їжею? Чи лягати спати, коли наказує мама? Чи вчитися старанно в школі? Чи битися з товаришами? Чи любити братів і сестер? Чи лізти у воду, якщо не вмєш плавати? Чи засту-

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

джуватися? Чи ламати на ковзанці ноги? Чи гратися з газовою плитою? Чи їсти немиті фрукти? Лише той поет, що в заримованому, тобто зручному для запам'ятовування, вигляді цілком щиро і недвозначно дасть відповіді на ці запитання, пробудить у дитини ентузіазм, віру в поезію, завоює її вічну дружбу» [6].

Отже, основи морально-естетичних поглядів і переконань людини закладаються в шкільні роки. І саме поезія, цей чарівний світ мистецтва слова, створює нову художню реальність за законами краси, мелодійності, моральності. Учителеві треба звертати увагу на вірші, які мають найбільший відгук у дитини, викликають емоції, співпереживання.

Література:

1. Буяльський Б. А. Поезія усного слова: Азбука виразного читання : Книга для вчителя. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Рад. шк., 1990. – 255 с.
2. Гіперс З. В. Мистецтво як засіб художньо-естетичного виховання // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 60–63.
3. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
4. Слапчук В. Д. Молоді – інакші... // Дніпро : Літературно-художній журнал. – 2009. – № 11. – С. 168–173
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
6. Віттлін Є. Як писати вірші. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-157CCB01A7166/list-B407A47B26>
7. http://www.cls.ks.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=579&Itemid=62

Сидорова О. С., Комишан О. О.*

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ОСМИСЛЮВАЛЬНО-КОНЦЕНТРОВАНОГО НАВЧАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

У статті обґрунтовано доцільність використання технології ОКН у вивченні природничих дисциплін задля створення умов для формування в учнів умінь самостійно здобувати знання.

Навчити учнів всього, що знадобиться в житті, неможливо. Потрібно навчити самостійно здобувати знання, уміти їх використовувати на практиці, працювати з книгою. Відомо, що знання постійно повинні поповнюватися, що на уроці важливо не тільки і не стільки «передавати» їх, скільки формувати в учнів уміння і потребу вчитися, черпати відомості з літератури, передусім із підручника. У зв'язку з цим слід особливо виділити проблему підвищення ефективності уроку, тому що на ньому розв'язують основні завдання навчання й виховання.

Перше, що потрібно, щоб підвищити результативність уро-

* Сидорова О. С., Комишан О. О.